

Ідея — необхідне припущення науки

Ідея, як основа гармонії між мисленням і буттям, являється необхідним припущенням всякої науки. Очевидно, можна займатися наукою, не застановляючись над умовами її можливості; *для того, щоб знати, не має потреби мати знання про саме знання.* В такому означеному наставленні до позитивного знання ми не можемо не завважувати тих останніх умовин, які уможливають саме явище знання, і які лежать в ідеї, як в поєднанні пізнаваного і пізнаючого. Тим не менше в істині, як спостерігачеві необхідно предявляється світ видимий, так істоті розумній необхідно відкривається світ розуму; всякий інший світ не був би відкриттям для нас, не був би пізнаний нами.

Ми пізнаємо той світ, який лежить перед нашим усвідомленням, як система явищ, незалежна від нашого духа, створена й зложена не нами. Ми відтворюємо реальні означення буття в ідеальних означеннях мислення. Та діяльність пізнаваючого духа була б ілюзією, або в меншій мірі заключала б у собі непояснювальне протиріччя, якщо б ідея, ідеальні зв'язки, ідеальний порядок не входили в систему світу, як передумови його життя й розвитку.

Кожна наука утверджується на припущенні, що ідеальний рух розуміючого мислення і реальний хід зрозумілих речей одне з одним сходяться. Без того припущення ми не мали б права зробити в царині досвіду жодного необхідного висновку; ми не могли б пояснити, чому наслідок, виведений з посилянь ідеально, сходиться з подією, що в дійсності впливає з явищ, пізнаних у посиленнях. А в тім сила знання, як і можливість технічних винаходів, криється в цій спосібності людського духа творити з досвідів і спостережень необхідні мисленні висновки. Тільки в

школах виникають різні теорії про мислення, як суб'єктивний чи психічний процес. В дійсному пізнанні природи та в діяльності творчості і винаходу людина з життєвою необхідністю припускає й відкриває мислення, як силу чи предметну діяльність, яка має значення не для нас, але для об'єктивної натури речей; щоденні успіхи науки й мистецтва повно оправдують цю поведінку людини, яка пізнає і винаходить.

Згідно з тим, ми зустрічаємо в історії науки факт, що коли природознавство пробує розв'язати метафізичне питання про начало й основу явищ світу і думає при цьому вирішенні обмежитися представленням так званого *механічного процесу*, — то йому ніколи не вдається уникнути тих категорій, якими припускається об'єктивне значення ідей; і так свідомо чи несвідомо природознавство кориться в цьому випадкові управляючому світлові ідеї. Для можливості пізнання взагалі ми повинні бути в стані розрізняти *істину* і *неправду* в наших уявленнях, *нормальне* і не *нормальне* в явищах природи, закономірність, визначення напряду і постійні привички в її діяльностях. Основа всіх тих категорій, без яких наука не мала б змісту, спочиває в представленні ідеї, а не механічного процесу.

Якщо ж, навпаки, деякі психологи намагаються пояснити всі форми, начала й основи людського мислення на основі психічних процесів, на основі взаємного притягання і змішування знизу-йдучих представлень, не допускаючи в мисленні основ чи ідей первісних, самобутніх, не виникаючих феноменально в характері пасивного продукту, — то таке суворомеханічне пояснення явищ мислення усуває всяке розмежування між правдою і помилкою, не дає можливості стверджувати чого чи відкидати, — виключає всяке уявлення про правду тому, що форми мислення і самі думки — поскільки вони залежать від необхідного психічного процесу, — не є ані правдивими, ані неправдивими. Всі вони мають, так би сказати, однакове право, тому що всі вони мають достаточну причину в попереджуваних їх умовах механічного сполучення і взаємного тяжіння зображень.

Хто назве магнітне притягання, електричний тік в одному випадкові правдивим, а в другому неправдивим? Спіноза, найбільш послідовний представник механічного світогляду, мав повну підставу твердити, що душа людська — це *мислячий автомат*, у якому, як такому, було б недоречно припускати різницю правдивого і неправдивого, доброго і злого. І так, якщо нам говорять, якщо нам видають як істину, що механічний процес, який стається в царині первонаочальних елементів природи — це перша й остання основа всіх явищ пізнавального нами світу, — то вже тим положенням, тим простим признанням істини, визнан-

ням її відмінності від протиставленого їй заблудження, пояснюється той механічний процес, як чинник, не підпорядкований ідеї. З відкриттям ідеї стається в цьому випадкові те саме, що сталося б з людиною, яка вговорювала б нас, що вона не може говорити.

Те, що сказано про природу душі, треба примінити взагалі до природи, тому що вищеподані завжди відносились безпосередньо до припущення технічного процесу, як самотнього й основного чинника явищ, в яку б там царину ті явища не входили. Погодімся, що природа в протиріччя не замотується, як наведена нами людина. Уявм собі, що в дійсності вона не говорить (не уявляє ідей); але якщо ми, спостерігачі природи, можемо завважити в неї цю недостачу, то тим уже припускається, що десь там ми завважили явище говору (явище ідеї), якого ми не завважуємо в природі, і що природа, не припускаючи цього явища, є чимсь неповним, не досконалим, з яким — як з ідеєю — порівнюємо феноменальну натуру, щоб зрозуміти, вивчити і оцінити вартість її явищ.

Скажемо без образів: якщо ми допускаємо різноманітність явищ нормальних і не нормальних, якщо ми завважуємо в природі загальну закономірність явищ і пізнаємо відхилення від цієї закономірності в окремих випадках, — то всі ті вирази (прояви), як і той об'єктивний зміст, якого ми пізнаємо в них, припускає підпорядковане значення механізму в пізнаванні нами дійсності. Механічний процес, як такий, рівнодушний до явищ нормальних і ненормальних; він не може оснувати в природі унапрямлень і привичок до постійного, визначеного і найбільш-добірного нею способу діяння.

Коли лікар відновляє здоров'я і належне функціонування пошкодженому тілесному органу, то в його діянні буває два роди пізнання: пізнання механічного процесу, яким ствержується здоровий і хворий стан органу, і пізнання відправлення (функції), призначення чи ідеї, якій не відповідає орган у його заіснувавшому положенні. Фізіолог знає складові частини, хемічні й фізичні сполучення в побудові селезінки так достатньо, як і склад кожного іншого тілесного органу. Все ж таки, поки йому не визначиться призначення селезінки в усій економії живого організму, поки не вирішиться питання відносно ідеї і цілі того органу, — доти фізіолог признається в невідповідності своїх досліджень та пізнань.

Отже, як ми не можемо твердити, що світло розуміння розпливається на явище тільки роз'єднаними проміннями аналізи пізнаючої частини явища, і не стається яскравішим від поодинокі ідеї, яка пояснює частини явища синтетично з його

повного й неподільного образу, — так ми не думаємо, щоб наука в стислім змислі не мала жодного відношення до ідеї, або щоб інтереси науки вимагали виключення, або відкидання ідеї при поясненні явищ.

Очевидно, щоб зрозуміти ідею поетичного твору, нам перш за все треба вивчити мову, якою він написаний і яка в цьому випадкові представляє механічний бік вивчаючого явища. Але коли після такого вивчення ми читаємо цей твір, то ми вже не можемо сказати, що кожна окрема його частина всеціло зрозуміла нам сама собою; таке розуміння частин розвивається в міру того, як ми охоплюємо їх у повному складі поеми. Коли ж наш розум просвітлюється усвідомленням повної ідеї твору, то з цієї висоти кидаються останні лучі світла на пізнані частини і тільки тепер ми осягаємо остаточний сенс частин поеми, тільки тепер нам стають зрозумілими раніше неясні особливості мови і слововживання поета і таким чином сам механізм явища опромінюється світлом ідеї.

Ідея — основа явищ

Неточність того образу, з яким ми хотіли б порівнювати розложений перед нами світ і способи вивчення його, полягає в тому, що наше пізнання світу — завжди часткове й неповне тому, що ми не встані прочитати дану поему від початку до кінця і в цей спосіб фактично пізнати світ як ціле, як щось єдине. Але цим услів'ям відсуваються тільки мнимі потягнення філософії пояснити всю повню явища на основі предложенної ідеї, а при тому простим діалектичним чи апіорним розкриттям її змісту. Проте тим не відкидається загально можливість класти ідею, як вистачальну основу явищ, внаслідок опитів і огляду в межах доступної нам дійсності. Наші пізнання в світі завжди будуть обмеженими; світогляд механічний й ідеальний однаково ствержуються органічним числом доступних людині досвідів.

Ми ж запитуємо, чи нема в царині доступного нам досвіду таких явищ, достатня основа яких повинна бути вміщена в ідеї, а не в механічній процесі; і чи нема таким чином можливостей і необхідності бачити в мисленні, в розумі дещо більше, ніж психічні, суб'єктивні форми людського духа; бачити в ньому основу діючу, що відкривається в звичайному світі? Коли ми знаємо механічну структуру музичного інструменту, то тим не докажується, що ми маємо виразне й повне уявлення про кожний атом і про всі ті фізичні чинники, які зумовлюють цю структуру. Проте це не перескаже нам пояснювати цю структуру, на основі призначення й ідеї інструменту; ми переконані, що вибір і роз-

міщення частин інструменту оприділяються його ідеєю. В свою чергу, ця ідея є обмеженим у собі світлом, яке просвічує нас тільки той частковий факт, а не центральне світило, яким освічувалася б уся відома нам і невідома вселенна. В цьому значенні, повторяємо, визнання ідеї є ділом факту, ділом аналізу явищ, а не припущення так званої апіорної мислі.

Вище ми пробували вказати на деякі явища, які доводять до визнання ідеї як звичайного діяча. Поняття механічного процесу при тому залишається в його істині, тільки воно не визнається поняттям основним і первісним. Як у Бозі, каже Лейбніц, сила визначається мудрістю, так і в природі механічний потік явищ зумовлюється первісно ціллю, або розумним визначенням.

Без признання ідеї ми діставали б такий образ світу, до якого не легко було б привчати живе й діяльне усвідомлення людини, тому що для діяльного засвоєння того образу дух людини мусів би розлучитися з тим, з чим він удійності не може розлучитися ніколи. Ми розуміємо естетичні, моральні й релігійні пориви людського духа. Світ, який протирічив би цим поривам, не мав би для людини жодного зацікавлення. І ми думаємо, що таким представлявся б нашому усвідомленні оточуючий нас світ, якщо б у ньому не було інших діячів, крім механічних. Поскільки явище зумовлюється діючими причинами, чи стається механічно, — воно не є чимсь *із себе і від себе*; воно є щось безумовно — пасивне, створене діячами, які до його ества не належать, не становлять його життя, його душі, тому що ті діячі в свою чергу — це несамостійні, пасивні витвори інших діючих причин.

Увесь світ підлягає нашому уявленню, як вічно-пливуча ріка; частини світу, що видаються й поражають нас своєю живучістю і красою володіють по суті привидним існуванням хвиль, які не мають нічого самобутнього, нічого внутрішнього, нічого живого і які є ніщо перед рівнодушною силою підносячого їх і нищівного потоку. Вся вселенна — це безумовна зовнішність, в якій ми даремно шукали б осередних пунктів, як джерел їх життя й розвитку; ця дійсність всеціло пасивна, в якій нема місця на те, що ми називаємо діяти, жити, насолоджуватися життям, як *нашим* добром, як *нашим* скарбом.

Висока споруда, яка поражає нас багатством сил, грою життя, добірністю форм і глибиною мислі виринає з мертвих елементів (атомів), які зовсім чужі своїй властивій праці, зовсім рівнодушні до неї — тому, що вони так же добровільно й легко входять у витворення явищ неприємних для нашого чуття, болісних для серця й невідповідних з вимогами розуму. Закономірна одність і пластична діяльність у природі, життєві потягнення і цілеспрямовані інстинкти, душа і розум — це феномени, які існу-

ують тільки в нашій суб'єктивній уяві.

Ідеї — вічні духові первні світу

Природа ні на що подібне не розраховує; в ній немає ні можливості, ні принади до діяльності із внутрі, до живого розвитку, до породження ества прекрасного чи розумного. Не зумовлена мислю, вона сама не знає, що народжується з її невольних й незадуманих рухів. Всяке ество має для неї однакове значення — як події однаково необхідні чи, вірніше, неминучі, — як події однаково зумовлені попередніми механічними процесами. Вічні діячі природи стоять по відношенні до своїх витворів у негативному відношенні рівнодушності...

І цей світ, в якому немає дихання життя і в якому не відбиваються проміння розуму, виховує нас до відчуття життя, до досконалості істот розумних, — виховує нас до моральних й естетичних поривів, тобто — до того, що є таким чужим і неістотним світові. Щоб увійти в царину невдаваної, істотної дійсності, нам залишається одне з двох: або визнати все багатство нашого духового життя облудним, у дійсності неіснуючим; або ж погодитися, що світ, який розбиває наше духове життя з його багатством, не такий матеріальний, не такий безжиттєвий і бездушний, як він уявляється в механічному світогляді.

Перше припущення залишиться нічого не означуючим словом, поки нам не вдасться звести до простих фізіологічних феноменів, або — ще нижче — до загальних законів механіки всі різноманітні форми і явища мислення, волі і почувань у людині, і всі діла цивілізації в людстві. І хто не плекає мрійної надії, що це завдання коли-будь може бути вирішеним, — той уже тим самим виявляє переконання, що світ, який стає необхідною передумовою і припущенням духового розвитку людини й людства, — не є у своїй останній основі сліпим механізмом, якому було б несвоєрідним це духове й розумне призначення.

Зрештою, світ, незалежно від його відношення до нашого духового розвитку, становить таку закономірність у своїх явищах, що захисники механічного світогляду в більшості говорять про вічні й незмінні закони, які володіють зустрічю, зв'язком і розриванням вічних елементів природи. Тільки при тому вони допускають ідею, яку хотіли б відкинути. Звідки, по суті, ці закони природи, а до того вічні? Звідки ці постійні образи діяльності первоосновних атомів? Звідки це *передання*, що його придержується природа в своїй течії?

Коли атом переходить чи переживає відмінний стан у сполученні з іншими атомами, то, по завершенні цього процесу, він

залишається таким, яким був на початку; із своєї історії він не виносить ніяких нахилів чи навичок до даного способу діяння; в його істоті не залишається жодних вражень від того, що він пережив і переніс. Тому він залишається рівнодушним до того продукту, в склад якого йому в кінці доведеться вступити; він не знає ні вибору, ні переваги.

А втім, щоденний досвід переконує нас, що природа слідує за правилами, що вона виявляє нам свою сутність в однакових і незмінних формах. Чи можна зрозуміти цю закономірність природи без ідеї, яка приневолювала б рівнодушні до свого майбутнього стану елементи світу входити в ті визначені, а не в якісь інші сполучення, тобто — помимо власної обмеженості, —бути не рівнодушними і не безперебірними до витворення тих постійних і правильних явищ?

“Якщо б небо не мало розраховуючого розуму, то могло б статися, що корова породила б лоша, а персикове дерево зацвіло б цвітом груші.”

Так розсуджував один старинний мудрець, і, очевидно, це судження може й сьогодні послужити достатнім опрокиненням виключно-механістичного світогляду. Ті, що розвивали цей світогляд безпристрасно, припускали в природі не вічні закони, а випадок, який, діючи навздогад, первісно породжував виродливі явища, людей з кінським тілом, бузьків та інші чудовища, поки врешті не зав'язалася, також випадково і сліпо, та обхідність, яку ми з нашої облудної людської точки погляду вважаємо законом, порядком і гармонією.

Цей висновок видається послідовним. Внутрішнє протиріччя, яке лежить в основі механічного світогляду, закінчується в категорії випадку погашенням і повним зникненням всякої мислі і всякого розуміння, бо випадок і є властиво тим, що не піддається жодній мислі, що втікає від неї як тінь від світла, і що зовсім щезає там, де виникає думка і розуміння. Так, якщо можна відкидати ідею, то вже в істині не можна знайти того позитивного принципу, в ім'я якого сталося б опрокинення.